

JERPAS PARINGSSYSTEM: ER DEN VIRKELIG MONOGAM?

Jon Swenson

Grimso forskningsstasjon, 770 31 Riddarhyttan

For omtrent et år siden, skrev jeg i *Pandion* om jerpeundersøkelsen som er på gang på Grimso forskningsstasjon. Et av målene ved undersøkelsen er å få svar på spørsmålet: er jerpa virkelig monogam? Det står jo i alle fuglehandbøkene at den er, og selv i den vitenskapelige litteratur har det vært ingen tvil på at den er monogam. Nå har jeg forsket på jerpa i to og et halvt år og har satt radiosendere på 26 jerper. Jeg har en hekkingsesong igjen før feltarbeidet er avsluttet, men jeg kan nå meddele om noen av resultatene.

Svaret til hovedspørsmål, om jerpa er monogam, er et klart nja! Det viser seg at noen er det og noen ikke er. Av 10 hekkinger (5 første kull og 5 omlegginger) hos 6 forskjellige høner, var hønna sammen med flere enn én hane i 60% av tilfellene. Men, av 21 mulige hekkinger hos 11 merkte haner, fant jeg at 21% ikke var sammen med noen høner, og bare 13% av de som fikk høner var sammen med flere enn én. Den vanligste definisjon av monogami er at 95% av fuglene holder seg til en make. Derfor må vi si at jerpa virkelig er ikke en monogam art, og på den måten er lik alle de andre hønsefugler i den boreale skogen. Men, 40% av hønene var monogame, og likedan de fleste haner. Paringssystemet er klart annerledes fra det hos arter som spiller på leiker, som orrfugler og storfugl (tjåder), og er også annerledes fra de nordamerikanske skoghønsene, som spiller solitariert fra bestemte spillplasser og følger ikke hønene rundt om i reviret. Hva er det som er på gang her?

For å prøve å finne svaret, har vi forsket en god del på jerpas nisje

fordi paringssystemer er ofte tilpassninger til artens nisje. Vi har funnet at jerpa har en meget smal nisje, og er mye mer spesialisert enn andre medlemmer i skoghønsunderfamilien. Det som jerpa behøver er tett granskog med dekkning oppe og nede (fra skirgraner og unggraner), men også med åpninger så sola når bakken her og der, rike urter, or (=al, her er det svartor (=klibbal) som er viktigst), og blåbær og tyttebær (=lingon) i nærheten. Granskogen kan være ung (15-55 år gammel) eller urskog, der trær ramler over ende og gir plass til granforyngning. Alt dette skal helst være innenfor 15-25 ha. Gran, og spesielt urter og or behøver rik jord, og or behøver åpent vann. Det er da klart at jerpebiotoper i den boreale skogen må forekomme som små flekker spredt rundt i skogen og som lange striper langs elver og bekker. Jerpas nisje er altså naturlig fragmentert.

Or og urter med bra grandekking har aldri vært en vanlig forekomst i den boreale skogen, spesielt når vi vet at gran var ikke så vanlig i skogen før, da skogbrann var vanlig. Det er kanskje derfor at jerpa hevder revir fra høsten til våren. Hanene hevder revir mot andre haner, og høner mot andre høner, men en jerpas revir kan overlappe med revir til en til tre jerper av det motsatte kjønn. Det ses ut som om begge kjønn forsvarer ressurser om høsten og vinteren (mest or, fordi orrakkler (=alhangen) og -knopper er dens mest ettertraktede vinterføde). Om våren, forsvarer høner ressurser (rike urter, som behøves for å danne eggene), mens hanene prøver å forsvare høner. Jerpene hevder ingen revir om sommeren—det er den eneste tid fuglene kan slappe av litt!

Det er ganske vanlig at det finnes flere haner enn høner i jerpebestander. Jeg er ikke helt sikker hvorfor, men jeg har funnet at

hønene har en høyere dødlighet enn haner. Dette fører til øket konkurranse hos hanene for høner om våren, og er grunnen til at flere haner gikk uten høner.

Jerpas paringssystem er noe som jeg kaller for "fakultativt monogami". Arten er altså ikke obligatorisk monogam, men den kan også være monogam. Jeg tror at dette er et resultat av at artens nisje er både relativt sjelden i landskapet og at den forekommer ofte som små, spredte flekker i landskapet. En jerpe som klarer å skaffe seg en slik flekk må forsvare den fra andre av samme kjønn. Siden disse flekkene er ofte små, må arten være tilpasset små arealer og den må være stedfast. Begge disse stemmer for jerpa. Hvis flekkene er så små at de kan bare huse én hane og én høne, da må arten ha et system som tillater monogami. Hvis flekkene er store nok til å kunne huse flere jerper av hvert kjønn, er monogami unødvendig.

De andre skoghønsartene, både her og i Nord Amerika, er tilpasset større arealenheter enn jerpa. Det er sannsynligvis derfor at det er bare jerpa som viser systemet jeg har beskrevet.

Denne undersøkelsen beviser hvor viktig telemetri er for å kunne forstå et sosialt system. Uten telemetri kunne vi ikke ha oppdaget at jerpa ikke er (alltid) monogam.

Jeg vil takke alle på Grimsø for støttet jeg har fått under denne undersøkelsen. Det er et godt forskningsmiljø.

